

„A KÁSA NEM ÉTEL, A TÓT NEM EMBER”

Tamás Ágnes: *Nemzetiségek görbe tükörben.*

19. századi nemzetiségi sztereotípiák Magyarországon

■ Tanárember számára az egyik legnagyobb boldogság, ha egykori tanítványa sikeréről értesül. Márpedig e sorok írója ezúttal nem maradhat kívülálló, hiszen e kötet alkotója legelső gimnazista tanítványa közé tartozott, majd amikor diplomája megszerzése előtt tanítási gyakorlatot kellett végeznie, szakvezetőjének ismét régi történelemtanárát választotta. Persze már utóbbi esemény óta is sok víz lefolyt a Dunán; a bajai származású és a városhoz azóta is ezer szállal kötődő Tamás Ágnes azóta bölcsészdoktori fokozatot szerzett, s ma a Szegedi Tudományegyetem megbecsült tudományos munkatársa. Érdeklődése korán fordult a kisebbségi tematika felé, hiszen maga is (német) nemzetiségi gimnáziumban végzett, és szerzett magas szintű nyelvtudást. Másrészt szülővárosa, Baja maga is olyan, mint a régi Magyarország kicsiben: különféle nemzetiségek olvasztótégelye; a bácskai kisvárosban évszázadok óta élnek együtt szerbek, bunyevácok (katolikus délszlávok), horvátok, svábok (németek) és magyarok. A szerző első önálló szakkönyve a rá jellemző módon precíz munka, amely többévtényi kutatómunka után elkészített doktori munkájának foglalata.

Am a kötet nemcsak a szerző iránt valamiért elfogult bajaiak számára lehet érdekes olvasmány. Olyan témával (a magyarországi nemzetiségek megjelenítése a magyarországi és monarchiabeli élclapokban) foglalkozik ugyanis, amely egyrészt teljesen újszerűvé teszi vállalkozását, másrészt az eleve soknemzetiségű bácskai régióban különösen izgalmas lehet, hiszen itt a nemzetiségek és kultúrák együtt (vagy egymás mellett?) élése a mai napig természetes. Az Osztrák–Magyar Monarchia azonban a különféle nemzetiségek igazi gyűjtőhelye volt, és önállósodási törekvéseik, nemzeti ébredésük, illetve az államalkotó nemzetek erre adott

válaszai a kisebbségi kérdést a dualista államalakulat egyik legégetőbb problémájává tették, bár megoldani nem sikerült azt. A 19. század második fele ugyanis a magyar nacionalizmus feléledésének időszaka is volt, s az uralkodó elit az „egy nemzet” eszméjében hitt, a kisebbségek kultúráját pedig alacsonyabb rendűnek tekintette. Bármennyire szívesen is söpörték volna le az asztalról a nemzetiségek ügyét, a kérdés mégis „benne volt a levegőben”, foglalkoztatta a közvéleményt, és ez a kor humoros sajtójában is tükröződött. Ez az időszak ugyanis a magyar sajtótörténet fontos korszaka is: a rádió, televízió, mozi, internet előtti időszakban az írott sajtó volt a legfontosabb információforrás, és tömegével jelentek meg a különböző politikai irányultságú, eltérő tematikájú, eltérő olvasói rétegeket megcélzó sajtótermékek, köztük élclapok, vicclapok egész sora is. Persze maga a típus és annak ma már jellegzetes műfajai (karikatúra, gúnyrajz, paródia, pamflet, gúnyvers stb.) is nagyrészt ebben az időben formálódtak ki, anélkül hogy a jelenségnek egyfajta illemtana létezett volna.

A szerző munkája során 1860 és 1899 között kiadott élclapokat vizsgált abból a szempontból, hogyan is jelenítik meg a Monarchia nemzetiségeit, különös tekintettel a dualizmus korának néhány, a kérdés tekintetében fajsúlyos eseménye (horvát–magyar kiegyezés, Memorandum-per stb.) idején. A vizsgált lapok: a kezdetben Jókai Mór által szerkesztett *Az Űstökös*, a *Bolond Miska*, az osztrák *Figaro*, a *Borszem Jankó*, a *Ludas Matyi* és a *Herkó Péter*. (A *Bolond Miska* szerkesztője és gyakori szerzője a szintén bajai születésű költő Tóth Kálmán volt, akit a maga idejében Petőfi és Arany egyik letehetségesebb követőjének tartottak, ám neve mára az emléket hűen ápoló szülővárosán kívül csaknem teljesen feledésbe merült.) Ezek kö-

zött egyaránt volt kormánypárti és ellenzéki szemléletű folyóirat, ám a nemzetiségek ábrázolásában inkább csak árnyalati különbségek figyelhetők meg köztük, hiszen a kormánypártok és az ellenzék közötti törésvonalak elsősorban nem a nemzetiségi kérdés tekintetében húzódtak.

A Monarchia számtalan nemzetisége természetesen eltérő súllyal szerepelt a lapok hasábjain, a „problémás” kisebbségeknek (szerb, szlovák, román) pedig megjelenítése is tükrözte társadalmi megítélésüket. A megjelenítés alapjait többnyire a többségi magyar társadalomban élő, olykor tudatosan is táplált sztereotípiák jelentették. Népekkkel, nemzetekkel kapcsolatban természetesen ilyenek a mai napig léteznek, elég csak a „takarékos” skótokra, a „pontos” németekre, a „hideg” skandinávokra vagy a „szenvédélyes” olaszokra gondolni. A vicclapok ábrázolásai nagyrészt ezekre a sztereotípiákra játszanak rá, és erősítik is azokat, bár a korszakban az általánosítások csekély változása is megfigyelhető. A 21. századi olvasó számára persze elég furcsa lehet, hogy a korban még hírből sem ismerték a „politikai korrektség” fogalmát, így egyes ábrázolások mai szemmel nézve rendkívül bántónak tűnhetnek. A szerbeket például (fő exportcikkük miatt) nem ritkán sértés, a „tudatlan” szlovákokat (tótokat) majom alakjában jelenítették meg a karikatúrákon, míg a románok ismertetőjele a hosszú, ápolatlan haj, a jellegzetes kucsma, a bocskor és a zeke voltak. (A karikatúrák magyar szereplői jellemzően polgárosultabb öltözéket viselnek, ezzel is jelezve kultúrájuk magasabbrendűségét.) A 19. század végének társadalmában egyre fontosabb gazdasági szerephez jutó zsidóság ábrázolására értelemszerűen még nem vetül rá a holokauszt árnyéka. Velük kapcsolatban elég sok dehumanizált ábrázolás kapott teret, pl. sáska, ördög, csúszómászó, ravasz róka, majom képében vagy ilyen jelzőkkel említve jelenítették meg őket, különbséget téve a zsidó nagypolgárság és a szegény galíciai bevándorlók között.

Ezekre az ábrázolásokra természetesen rávetültek az aktuálpolitikai viták, továbbá a súlyos tragédiákkal terhelt közelmúlt emlékei is; a románokhoz és szerbekhez fűződő képzettársítások nem választhatók el az akkor még nem olyan távoli 1848–49-es időszak eseményeitől. A pánszláv mozgalmakhoz ekkortájt közeledő szlovákok állandó kísérőeleme a drótos (jellemzően

tótok által űzött mesterség) és a jellegzetesen tört magyar nyelvtudás ábrázolása. Mindkettő megmutatkozik a szlovák nemzeti törekvéseket kipellengérező gúnyversben (*Borsszem Jankó*, 1868): „Hej derik tót zembert / Fogja muszka hordoznyi / Zeszunk, ziszunk, jól mulatunk / Nem kell többet drotozni! / Lesz mi nekunk szip zországunk / Uj szürdolmány, uj nadrag / Cseh pimaszka, borovicska / Kövir disznó, kapusnyag. / Hej derik tót zember / Nem fog többet dolgozni, / Zeszunk, ziszunk, hej szlováne! / Nem kell többet drotozni!” A szlovákokat politikai követeléseik, orosz, majd cseh orientációjuk miatt *Az Űstökösben* és a *Borsszem Jankóban* „hálátlannak” tekintették, akik magyarellenes, rossz hazafiak, bár az antiszemita beállítottságú *Herkó Páter* megértőbb velük (1848-as szerepüket is kiemeli), s a magyar kormányt inkább „zsidóbarát” politikájáért kárhoztatja, mintsem a szlovákok elleni fellépései miatt. A drótotót figurája azonban pozitív összefüggésben is megjelenik: a szlovák származású miniszter, Baross Gábor a *Borsszem Jankó* egy karikatúráján például úgy jelenik meg, mint akinek az időlegesen megromlott horvát–magyar egységet jelképező edényt kellene összefoltoznia. A szerbeket többnyire vérszomjas tekintettel, harcias testtartással ábrázolják, néplelküket pedig *Az Űstökös* 1890-ben így foglalja össze: „A szerbek. Mindmegannyi vad-rózsák, »szerb tövisek«-kel.”

Tamás Ágnes könyve számos szempontból (képi ábrázolás, öltözék, ételek-italok, névadás, állandó szereplők, beszélő nevek, nyelvhasználat ábrázolása, nemzetiségi politikusok/vezetők megjelenése stb.) vizsgálja meg a nemzetiségek ábrázolását a kor humoros sajtójában; megállapításait számos képes és szöveges dokumentummal támasztja alá. Ezekből nemcsak a dualizmus korának egyik kulcsproblémájáról tudunk meg sokkal többet, de a kialakuló magyar tömegsajtóról és a korabeli magyar néplelekről általában is. Bár az élclapok a dolog természetéből adódóan egy korszak valóságát olykor elferdítve, máskor felnagyítva („görbe tükörben”) mutatják meg, arra nézve mégis adalékokkal szolgálnak, hogy miért fajulhatott odáig a helyzet, hogy az 1910-es években a magyarországi kisebbségek jelentős része jövőjét már nem a dualista monarchia kezei között képzelte el.

Mayer János